

Περικλής Παυλίδης

Η επαναστατική στρατηγική στον πρώιμο σοσιαλισμό.

Ο σοσιαλισμός του 20^{ου} αιώνα, πέραν την απολογητικής και μηδενιστικής θεώρησής του.

Η Οκτωβριανή Επανάσταση συνιστά την πρώτη, ιστορικά, προσπάθεια οικοδόμησης κομμουνιστικής κοινωνίας, εγχείρημα που με τη δυναμική του, τις επιτυχίες και αποτυχίες του συγκλόνισε τον κόσμο. Η εμπειρία των σοσιαλιστικών αλλαγών, πρωτίστως στη Σοβιετική Ένωση, αλλά και στις άλλες σοσιαλιστικές χώρες του 20^{ου} αιώνα, είναι τεράστιας σημασίας για τους επαναστατικούς αγώνες του παρόντος και του μέλλοντος. Συνάπτεται άμεσα με την κατανόηση των αντικειμενικών-νομοτελών αντιφάσεων της πορείας της ανθρωπότητας προς τον κομμουνισμό και με τη θεμελιώδη ανάπτυξη της κομμουνιστικής θεωρίας και της στρατηγικής, οι ανεπάρκειες της οποίας αποτελούν ένα από τα σημαντικά αίτια της σημερινής υποχώρησης του κομμουνιστικού κινήματος, παγκοσμίως.

Στις τάξεις της κομμουνιστικής αριστεράς πολύ συχνά συναντά κανείς δύο άγονες, κατά την άποψή μου, στάσεις απέναντι στην ιστορία του σοβιετικού καθεστώτος. Η πρώτη συνίσταται στην απλουστευτικά εξιδανικευτική αντιμετώπισή του, στη θεώρησή του μόνον υπό το πρίσμα μιας γραμμικής πορείας οικονομικών επιτυχιών και κοινωνικών κατακτήσεων, στην παραγνώριση των αντιφάσεων του. Η στάση αυτή, εγκλωβισμένη σε μια απολογητική νοοτροπία θριαμβολογίας (πολύ συχνά επετειακού χαρακτήρα και προς ικανοποίηση του επαναστατικού θυμικού), τείνει να ανάγει το σοβιετικό σοσιαλισμό σε ένα καθαρό μοντέλο, κατάλληλο προς κάθε χρήση στο μέλλον.

Η δεύτερη στάση εστιάζει την προσοχή στις αρνητικές – εκφυλιστικές πλευρές του σοβιετικού σοσιαλισμού, και πάνω απ' όλα στο γεγονός της παρακμής και ήττας του, για να τον αποκηρύξει ολοκληρωτικά, ως μη σοσιαλισμό, ως εκμεταλλευτικό καθεστώς, αστικού ή άλλου – καινοφανούς τύπου. Η στάση αυτή απορρίπτει, κατ' ουσίαν, κάθε υπαρκτό, αντιφατικό εγχείρημα οικοδόμησης του σοσιαλισμού, προτάσσοντας ένα καθαρό, απαλλαγμένο από προβληματικές πτυχές, «αυθεντικό» σοσιαλιστικό μοντέλο, που ανταποκρίνεται πλήρως στις πλέον ευγενικές ονειροπολήσεις, στις πλέον αγαθές κομμουνιστικές προθέσεις και ευσεβείς πόθους των δημιουργών του.

Φρονώ ότι οι εν λόγω στάσεις, με τις διάφορες παραλλαγές τους, ουδόλως μπορούν να δρομολογήσουν σοβαρές, συστηματικές προσπάθειες κατανόησης των σοσιαλιστικών εγχειρημάτων του 20^{ου} αιώνα. Στις περισσότερες των περιπτώσεων λειτουργούν ως ιδεοληψίες, καλούμενες να διαμορφώσουν πολιτικές ταυτότητες, διασφαλίζοντας την πολιτική-κομματική οριοθέτηση των διαφόρων μορφωμάτων της αριστεράς. Γι' αυτό και προσεγγίζουν το σοβιετικό σοσιαλισμό και τα όμοιά του καθεστώτα με στερεότυπο τρόπο, με έννοιες - εκφράσεις κλισέ, δηλωτικές της αφοσίωσης σε ποικίλες κομματικο-ιδεολογικές ορθοδοξίες.

Το μεγαλύτερο μέρος των πολιτικών σχημάτων της κομμουνιστικής αριστεράς έχει συνηθίσει να κρίνει το σοσιαλισμό του 20^{ου} αιώνα, στα πλαίσια των ιδεολογικο-πολιτικών «αληθειών» και των «ιερών» κειμένων που συγκροτούν την ιδιοτυπία τους. Δεν υποπεύονται όμως ότι η προσπάθεια επαναστατικής συνειδητοποίησης και συνειδητού επαναστατικού πράττειν προϋποθέτει όχι μόνον την κριτική των ιστορικών γεγονότων με βάση τις ιδέες, αλλά και την κριτική των ιδεών με βάση τα γεγονότα.

Άποψή μου είναι ότι η κριτική θεώρηση των πρώτων σοσιαλιστικών εγχειρημάτων αποτελεί εκ των ων ουκ άνευ όρο ανασυγκρότησης του κομμουνιστικού κινήματος. Όταν όμως η εν λόγω κριτική εκκινεί από το αφηρημένο πρότυπο ενός καθαρού σοσιαλισμού, εξυπαρχής απαλλαγμένου από κάθε ψεγάδι, από κάθε αντίθεση, τότε οι αρνητικές πλευρές του «υπαρκτού σοσιαλισμού» φαντάζουν απλώς ως μια παρέκκλιση από το καθαρό πρότυπο, ως στρέβλωσή του, και γενικά ως κάτι τυχαίο που θα μπορούσε να μην είχε συμβεί. Μια τέτοια προσέγγιση αδυνατεί να αναγνωρίσει το γεγονός ότι ο σοσιαλισμός του 20^{ου} αιώνα ήταν αναπόδραστα αντιφατικός, ότι στα αντιφατικά

στοιχεία του εκφράζονται οι νομοτελείς δυνατότητες αλλά και οι νομοτελείς περιορισμοί των ίδιων των κοινωνιών που επιχείρησαν την οικοδόμησή του. Το να ξορκίζει κανείς τις κακές, αρνητικές πλευρές του «υπαρκτού σοσιαλισμού» ουδόλως συμβάλλει στην υπόθεση του κομμουνισμού, από τη στιγμή που αυτές οι πλευρές δε γίνονται αντιληπτές ως οργανικό μέρος των αντιφάσεων που καθόρισαν την εξέλιξη των πρώτων σοσιαλιστικών κοινωνιών.

Ο πρώιμος σοσιαλισμός: ιστορική παρέκκλιση ή νομοτελής περίπτωση της εμφάνισης του κομμουνισμού;

Η συζήτηση για το σοσιαλισμό του 20^{ου} αιώνα, τον οποίο, υιοθετώντας τον ορισμό που εισηγήθηκε ο σοβιετικός στοχαστής Β.Α.Βαζιούλιν, αποκαλώ «πρώιμο σοσιαλισμό» (Πατέλης, σελ.22), δεν μπορεί να αποφύγει το κρίσιμο ερώτημα αναφορικά με τη θέση που αυτός κατέχει στην ιστορία της ανθρωπότητας. Αναφορικά, δηλαδή, με το αν οι σοσιαλιστικές κοινωνίες του 20^{ου} αιώνα, με τις ιδιαιτερότητές τους και, κυρίως, με τι ιδιαίτερες αντιφάσεις τους, αποτελούν νομοτελή – αναγκαία περίπτωση εμφάνισης του κομμουνισμού, νομοτελή βαθμίδα της πορείας της ανθρωπότητας προς την ώριμη κομμουνιστική κοινωνία.

Επιγραμματικά θα έλεγα ότι ο πρώιμος σοσιαλισμός είναι νομοτελής στο βαθμό που στον 20^ο αιώνα ήταν νομοτελής το ξέσπασμα σοσιαλιστικών επαναστάσεων στους (κατά τη λενινιστική έννοια) ασθενείς κρίκους του παγκόσμιου κεφαλαιοκρατικού συστήματος, εκεί δηλαδή όπου η οξύτητα ενός ευρέος φάσματος αντιθέσεων (μεταξύ κεφαλαίου και μισθωτής εργασίας, φεουδαρχικής γαιοκτησίας και αγροτών, ιμπεριαλιστικής εξάρτησης και εθνικών κοινωνικο-οικονομικών συμφερόντων, ηγεμονικού έθνους και καταπιεζόμενων εθνικών μειονοτήτων, προνομιούχων ελίτ και στρωμάτων που στερούνται πολιτικών δικαιωμάτων κλπ) απαξίωνε πολύ γρήγορα τα εγχειρήματα αστικο-δημοκρατικής διαχείρισής τους, απαιτώντας για την υπέρβασή τους τη σοσιαλιστική αλλαγή της κοινωνίας.

Η Οκτωβριανή Επανάσταση αποτελεί την πλέον ανεπτυγμένη εκδοχή των σοσιαλιστικών επαναστάσεων του 20^{ου} αιώνα, το πρότυπο των πρώιμων σοσιαλιστικών επαναστάσεων. Τα επαναστατικά εγχειρήματα που την ακολούθησαν πραγματοποιήθηκαν σε χώρες με επίπεδο ανάπτυξης αντίστοιχο ή και κατώτερο (έως πολύ κατώτερο) της τσαρικής Ρωσίας. Η πορεία της επανάστασης στον 20^ο αιώνα κατευθύνθηκε όχι προς τις πλέον ανεπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χώρες, αλλά, ακριβώς, προς τους ασθενείς κρίκους της παγκόσμιας κεφαλαιοκρατίας σε περιοχές της Ασίας, της Αφρικής και της Λατινικής Αμερικής, ενώ η εγκαθίδρυση του σοσιαλισμού στο ανατολικό και περισσότερο καθυστερημένο τμήμα της Ευρώπης έγινε (με εξαίρεση ίσως τη Γιουγκοσλαβία και την Αλβανία) υπό την αποφασιστική παρέμβαση της ΕΣΣΔ.

Η επανάσταση νίκησε, τελικά, εκεί όπου το επίπεδο ανάπτυξης των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων, αλλά και του κοινωνικού χαρακτήρα της εργασίας, ήταν αρκετά, έως εξαιρετικά, χαμηλό, ενώ εκτεταμένη ήταν η διατήρηση προκαπιταλιστικών και ενίοτε προταξικών κοινωνικών σχέσεων. Σε χώρες, δηλαδή, όπου, εξαιτίας της ανεπάρκειας υλικών και ευρύτερα πολιτισμικών προϋποθέσεων, αλλά και του εξαιρετικά δυσμενούς διεθνούς συσχετισμού δυνάμεων (διεθνής κυριαρχία του παγκόσμιου κεφαλαιοκρατικού συστήματος) οι σοσιαλιστικές σχέσεις ήταν εξαιρετικά δύσκολο (όχι όμως αδύνατο) να αναπτυχθούν.

Στις χώρες του πρώιμου σοσιαλισμού οι υλικές συνθήκες εγκαθίδρυσης και ανάπτυξης των σοσιαλιστικών σχέσεων αφορούσαν, στην καλύτερη περίπτωση, την εκμηχανισμένη παραγωγή, με δεδομένη της διατήρηση σε μεγάλο βαθμό προβιομηχανικών μέσων παραγωγής. Όμως, η εκμηχανισμένη παραγωγή αποτελεί τη βαθμίδα ανάπτυξης του κοινωνικού χαρακτήρα της εργασίας που αντιστοιχεί στην κεφαλαιοκρατία, ενώ η πλέον ώριμη βαθμίδα ανάπτυξης του κοινωνικού

χαρακτήρα της εργασίας, η οποία αντιστοιχεί στην κομμουνιστική κοινωνία, είναι αυτή της αυτοματοποιημένης παραγωγής¹.

Μάλιστα, η σοβιετική κοινωνία χρειάστηκε να καταβάλλει τεράστιες και επώδυνες προσπάθειες (όπως έπραξαν, σε διαφορετικό βέβαια βαθμό, και άλλες χώρες του πρώιμου σοσιαλισμού) για την εκβιομηχάνισή της, για τη δημιουργία δηλαδή μιας υλικής βάσης (μεγάλη βιομηχανία) αντίστοιχης της κεφαλαιοκρατίας, η οποία καθιστά μεν εφικτή την εγκαθίδρυση σοσιαλιστικών σχέσεων, παραμένει ωστόσο αναντίστοιχη του κομμουνισμού.

Ειδοποιό, λοιπόν, γνώρισμα των κοινωνιών του πρώιμου σοσιαλισμού (που τις διακρίνει σε όλη τη διάρκεια της εξέλιξής τους), είναι η εγκαθίδρυση της κοινωνικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής επί αναντίστοιχης – κληρονομημένης από το παρελθόν (κεφαλαιοκρατικό και προκεφαλαιοκρατικό) υλικής βάσης. Η βασική αντίφαση των κοινωνιών του πρώιμου σοσιαλισμού «είναι η αντίφαση μεταξύ κοινωνικής ιδιοκτησίας επί των μέσων παραγωγής και ανωριμότητας του κοινωνικού χαρακτήρα της παραγωγής.» (Βαζιούλιν, σελ.400).

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω θεωρώ ότι ο σοσιαλισμός του 20^{ου} αιώνα είναι πρώιμος σοσιαλισμός ακριβώς επειδή συνιστά πρωταρχική εμφάνιση του κομμουνισμού σε αναντίστοιχη υλική βάση και συνεπώς συνιστά εμφάνιση ενός κομμουνισμού με αρκετά αντεστραμμένα χαρακτηριστικά εν σχέσει προς τον ώριμο κομμουνισμό, εν σχέσει, δηλαδή, προς τον κομμουνισμό που έχει ολοκληρώσει το μετασχηματισμό όλων των υλικών σχέσεων του παρελθόντος της ανθρωπότητας, που έχει ολοκληρώσει το μετασχηματισμό του προηγούμενου τύπου κοινωνικής εξέλιξης.

Ο πρώιμος σοσιαλισμός αποτελεί νομοτελή φάση του κομμουνισμού, στο βαθμό που νομοτελώς ο κομμουνισμός εμφανίζεται αρχικά σε αναντίστοιχη προς αυτόν υλική βάση. Ο πρώιμος σοσιαλισμός είναι σοσιαλισμός στο βαθμό που ενσαρκώνει και εκδηλώνει με κλασικό τρόπο τα χαρακτηριστικά που αναπόδραστα αποκτά ο κομμουνισμός όταν πρωτοεμφανίζεται εντός του κληρονομημένου από το παρελθόν (κεφαλαιοκρατικό και προκεφαλαιοκρατικό) τύπου εργασιακής δραστηριότητας των ανθρώπων.

Συνεπώς, ο πρώιμος σοσιαλισμός θα πρέπει να κρίνεται υπό το πρίσμα όχι της τελικής μορφής της ώριμης κομμουνιστικής κοινωνίας, αλλά των νομοτελών αντιφάσεων της πρωταρχικής εμφάνισής του, όταν ακόμη κυριαρχεί ο προηγούμενος, ιστορικά, χαρακτήρας της εργασίας. Οι διάφορες «παραμορφώσεις», «στρεβλώσεις», «ανεπάρκειες» του πρώιμου σοσιαλισμού είναι αναγκαίο να γίνονται αντιληπτές και να μελετώνται όχι ως αποκλίσεις από ένα καθαρό μοντέλο κομμουνισμού, αλλά ως νομοτελείς αντιφάσεις, η επίλυση των οποίων οδηγεί στην ώριμη κομμουνιστική κοινωνία.

Η ιδιομορφία οικοδόμησης του σοσιαλισμού στην «πρώιμη σοσιαλιστική κοινωνία».

Ο ανεπαρκώς ανεπτυγμένος κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας στις κοινωνίες του πρώιμου σοσιαλισμού εκφραζόταν στο γεγονός της διατήρησης σε πολύ μεγάλο βαθμό της χειρωνακτικής εργασίας, ως συνέπεια της διατήρησης μεγάλου αριθμού προβιομηχανικών – χειροκίνητων μέσων παραγωγής, αλλά και της εκτεταμένης διατήρησης της χειρωνακτικής εργασίας για την υπηρεσία των μηχανών. Αυτό σήμαινε διατήρηση της άμεσης εμπλοκής των εργαζομένων, ως φυσικών δυνάμεων, στην παραγωγική διαδικασία. Ούτως εχόντων των πραγμάτων, το αποτέλεσμα της εργασίας, η ποσότητα και η ποιότητα του παραγόμενου προϊόντος εξαρτιόνταν σε μεγάλο βαθμό από τις φυσικές προσπάθειες των χειρωνακτών εργαζομένων, από την ένταση, το ρυθμό, τη διάρκεια, την επιδεξιότητα της χρησιμοποίησης των φυσικών-σωματικών τους δυνάμεων.

¹ Θεωρώντας την αυτοματοποιημένη παραγωγή αντίστοιχη της ώριμης κομμουνιστικής κοινωνίας, έχω υπόψη την κατάσταση εκείνη, στην οποία σύμφωνα με την οξυδερκέστατη επισήμανση του Κ.Μαρξ «παύει ...η άμεση εργασία να αποτελεί τέτοια βάση της παραγωγής, από τη μια μεριά γιατί γίνεται πιο πολύ εποπτική και ρυθμιστική δραστηριότητα· αλλά επίσης και επειδή το προϊόν παύει να είναι προϊόν της μεμονωμένης άμεσης εργασίας και σαν παραγωγός εμφανίζεται, αντίθετα, ο συνδυασμός της κοινωνικής δραστηριότητας...» (Μαρξ, 1990, σελ.542).

Η εκμηχάνιση της παραγωγής κατέστησε αναγκαία την ευρεία εφαρμογή επιστημονικών γνώσεων για τη διεύθυνση των παραγωγικών διαδικασιών. Οι εργαζόμενοι όμως, ως άμεσοι – φυσικοί συντελεστές της εκμηχανισμένης παραγωγικής διαδικασίας μπορούσαν να γνωρίζουν και να ελέγχουν τις συνθήκες λειτουργίας ξεχωριστών μηχανών, επιμέρους παραγωγικών συγκροτημάτων, ενώ στερούνταν της δυνατότητας σφαιρικής γνώσης και ελέγχου ευρύτερων παραγωγικών διαδικασιών. Η επιστημονική συγκρότηση που ήταν αναγκαία για το σχεδιασμό και τη διεύθυνση ευρύτερων παραγωγικών διαδικασιών, στο επίπεδο τμήματος, εργοστασίου, κλάδου, κοινωνίας, αποτελούσε, αναπόδραστα, εργασιακή ικανότητα ενός ξεχωριστού στρώματος εργαζομένων –φορέων της διανοητικής εργασίας. Στις χώρες του πρώιμου σοσιαλισμού παρά την κοινωνική πρόοδο που σημειώθηκε δεν κατέστη εφικτή η υπέρβαση του υποδουλωτικού καταμερισμού εργασίας.

Εκτός αυτού, και δεδομένου ότι για τη σχεδιοποιημένη διεύθυνση των κοινωνικών παραγωγικών δυνάμεων απαιτούταν η υπέρβαση της αμεσότητας των φυσικών συντελεστών της παραγωγής, η κεντρική συλλογή και επεξεργασία πληροφοριών για το σύνολο των παραγωγικών δυνάμεων και διαδικασιών, η επιστημονική γνώση-κατανόηση των μεταξύ τους αλληλεπιδράσεων, κατέστη αναπόφευκτη η συγκρότηση ενός ξεχωριστού από τους άμεσους παραγωγούς, ιεραρχικού συστήματος διεύθυνσης των παραγωγικών δυνάμεων. Στην κλίμακα όλης της κοινωνίας μόνο ο κρατικός μηχανισμός μπορούσε να επιτελέσει αυτό το διευθυντικό έργο, το οποίο δεν μπορούσαν να φέρουν εις πέρας οι άμεσοι παραγωγοί.

Από τη στιγμή που στις χώρες του πρώιμου σοσιαλισμού μεγάλο μέρος των εργαζομένων, στη φυσική-σωματική αμεσότητά τους, αποτελούσε παραγωγική δύναμη, η σχεδιοποιημένη διεύθυνση της παραγωγής προϋπόθετε και τη διεύθυνση των ίδιων των χειρωνακτών εργαζομένων, την οργάνωση και εποπτεία του τρόπου χρησιμοποίησης των φυσικών τους δυνάμεων. Προϋπόθετε, δηλαδή, τη διατήρηση και αναπαραγωγή των σχέσεων διεύθυνσης ανθρώπου από άνθρωπο, πράγμα που συνιστά την πεμπτουσία του γραφειοκρατικού φαινομένου. Δέον να σημειώσουμε εμφατικά ότι το φαινόμενο της γραφειοκρατίας στον πρώιμο σοσιαλισμό αποτελεί αναπόδραστη και συνάμα αντιφατική πλευρά του, δεδομένου ότι σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας του παρέμειναν αναγκαίες οι σχέσεις διεύθυνσης ανθρώπου από άνθρωπο, η διεύθυνση των άμεσων παραγωγών, ως μέρος της συνολικής διεύθυνσης της παραγωγής².

Στις χώρες του πρώιμου σοσιαλισμού η κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής, η ανάπτυξη της μεγάλης βιομηχανίας και της σχεδιοτέλειας των παραγωγικών δυνάμεων κατέστησε εφικτή τη σχεδιοποιημένη-συνεργατική ανάπτυξή τους και την υλοποίηση στόχων (δημιουργία ανεξάρτητης από τον κεφαλαιοκρατικό κόσμο οικονομίας, αμυντική θωράκιση εναντίον των ιμπεριαλιστικών επιβουλών, ικανοποίηση μαζικών υλικών και πολιτισμικών αναγκών των εργαζομένων) εξαιρετικής σημασίας για την προώθηση και εμβάθυνση των σοσιαλιστικών αλλαγών.

Την ίδια στιγμή η παρουσία των εργαζομένων εντός του συστήματος της εργασίας ως χειρωνακτών, ως φυσικών-σωματικών δυνάμεων, συνεπαγόταν, αναπόδραστα, τη μεγάλη δυσκολία ακριβούς σχεδίασης της παραγωγικής διαδικασίας. Η εξάρτηση της ποσότητας και της ποιότητας του παραγόμενου προϊόντος από τις φυσικές δυνάμεις και τη φυσική προσπάθεια των χειρωνακτών εργαζομένων σήμαινε την εξάρτηση της παραγωγικής διαδικασίας από πληθώρα υποκειμενικών -

² Δε θα πρέπει, ωστόσο, να μας διαφεύγει το γεγονός ότι στις χώρες του πρώιμου σοσιαλισμού, η διασφάλιση της σχεδιοποιημένης και συνεργατικής λειτουργίας του συνόλου των παραγωγικών δυνάμεων, απαιτούσε οπωσδήποτε τη συμμετοχή των εργαζομένων - άμεσων παραγωγών στη διεύθυνση της παραγωγής, τη διατύπωση των απόψεων και προτάσεών τους, τη συγκατάθεσή τους στα προτεινόμενα παραγωγικά πλάνα. Αυτή η συμμετοχή (ποικίλων βαθμών και μορφών, όπως οι συνελεύσεις παραγωγής, οι παρεμβάσεις των συνδικάτων, οι αποφάσεις των εργατικών κολεκτίβων) ποτέ, βέβαια, δεν ήταν σε θέση να καταργήσει την κεντρική, ιεραρχική διεύθυνση της παραγωγής, αποτελούσε όμως εκ των ων ουκ άνευ όρο για την υλοποίηση των οποιωνδήποτε παραγωγικών στόχων. Οι τελευταίοι, στις περισσότερες των περιπτώσεων, ήταν αποτέλεσμα διαπραγμάτευσης και συμφωνίας μεταξύ των κεντρικών διευθυντικών-σχεδιαστικών οργάνων και των άμεσων παραγωγών.

αστάθμητων παραγόντων, με αποτέλεσμα τις διαφορές μεταξύ των παραγωγικών σχεδίων και των παραγωγικών αποτελεσμάτων που παρατηρούνταν στις χώρες του πρώιμου σοσιαλισμού.

Στις χώρες του πρώιμου σοσιαλισμού, οι δυσκολίες σχεδιοποιημένης διεύθυνσης των παραγωγικών δυνάμεων (συνέπεια του ανεπαρκώς ανεπτυγμένου κοινωνικού χαρακτήρα της εργασίας) συνάπτονταν με το κρίσιμο γεγονός της πολυδιάσπασης των εργαζόμενων σε σχετικά αυτόνομα συγκροτήματα «άνθρωπος-χειροκίνητα εργαλεία», «άνθρωπος –μηχανές». Επρόκειτο για μια κατάσταση για την οποία θα λέγαμε, παραφράζοντας τον Μαρξ, ότι η άμεση εργασία παρέμενε ο ακρογωνιαίος λίθος της παραγωγής και, συνεπώς, ο χρόνος τη εργασίας παρέμενε το μέτρο του παραγόμενου πλούτου (Μαρξ, 1990, σελ.538). Η διάσπαση αυτή των εργαζομένων σε πληθώρα αυτόνομων παραγωγικών συγκροτημάτων, σε συνθήκες όπου το παραγόμενο προϊόν δεν επαρκούσε ακόμα για να καλύψει τις ανάγκες τους κατά βέλτιστο ποιοτικά και ποσοτικά τρόπο, όπου δεν ήταν εφικτή η κατανομή του παραγόμενου προϊόντος βάσει των αναγκών, είχε ως αναπόδραστη συνέπεια την κατανομή του παραγόμενου προϊόντος βάσει της εργασίας που ο κάθε εργαζόμενος προσέφερε στην κοινωνία, την κυριαρχία δηλαδή της εργασίας αντί μισθού.

Αυτό σήμαινε τη διατήρηση, σε ορισμένη κλίμακα, στις χώρες του πρώιμου σοσιαλισμού των εμπορευματικών και χρηματικών σχέσεων, (μη κεφαλαιοκρατικού τύπου και εντός, βεβαίως, του γενικού σχεδίου, υπό τον κυρίαρχο ρόλο των γενικών διοικητικών παραγωγικών-κατανομητικών σχεδιάσεων, αποφάσεων και εντολών) ως τρόπου σύνδεσης των κατακερματισμένων παραγωγικών συγκροτημάτων, και ως τρόπου κατανομής της εργατικής δύναμης στους διάφορους κλάδους της παραγωγής. Ας διευκρινίσουμε όμως ότι, όσον αφορά την εργατική δύναμη, ο ρόλος των εμπορευματικών-χρηματικών σχέσεων συνίστατο, ακριβώς, στην κατανομή της στις διάφορες θέσεις του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας, ενώ η ίδια η συμμετοχή των εργαζομένων στην κοινωνική παραγωγική διαδικασία, και, συνακόλουθα, η δυνατότητα επιβίωσης και ανάπτυξής τους, ήταν διασφαλισμένη από την κοινωνική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής και δεν καθοριζόταν από την εμπορευματοποίηση της εργασιακής ικανότητας.

Η κυριαρχία, όμως, της εργασίας αντί μισθού σήμαινε ότι η ίδια η εργασία, κατά κανόνα, δεν αποτελούσε εσωτερική αλλά εξωτερική ανάγκη για μεγάλο αριθμό εργαζομένων, ότι δεν ήταν η διαδικασία της εργασίας ως δημιουργικής δραστηριότητας αυτό που ενδιέφερε τους περισσότερους εργαζόμενους (δεδομένου ότι η χειρωνακτική εργασία, πάσης μορφής, ακριβώς ως αναγκαία εργασία και όχι ως ελεύθερη χειρωνακτική καλλιτεχνική δραστηριότητα, είναι, εν γένει, κοπιώδης, μονότονη και ανθυγιεινή) αλλά το αποτέλεσμα της, η ιδιοποίηση, εν είδει μισθού, μέρους του παραγόμενου και προοριζόμενου για ατομική κατανάλωση προϊόντος.

Παρά γεγονός ότι στις χώρες του πρώιμου σοσιαλισμού οι εργαζόμενοι – άμεσοι παραγωγοί είχαν επιτύχει πολύ σημαντικές κοινωνικές κατακτήσεις που βελτίωναν τις συνθήκες ζωής τους, ότι η ίδια η ύπαρξή τους αποτελούσε κοινωνικά διασφαλισμένο δικαίωμα και ότι μεταξύ του είχαν αναπτυχθεί ευρέως σχέσεις συντροφικότητας και αλληλεγγύης (που εκφράζονταν σε πληθώρα φαινομένων της καθημερινότητας) η διατήρηση σε μεγάλη κλίμακα της χειρωνακτικής εργασίας, της άμεσης-φυσικής συμμετοχής των ανθρώπων σε κοπιώδεις, μονότονες, ανθυγιεινές παραγωγικές διαδικασίες και της εργασίας αντί μισθού γεννούσε αυθόρμητα και μαζικά αντιθέσεις μεταξύ του ατομικού και συλλογικού συμφέροντος, αντιθέσεις μεταξύ των ίδιων των εργαζομένων.

Πρόκειται για αντιθέσεις που ανακύπτουν στις χώρες του πρώιμου σοσιαλισμού εντός της ίδιας της εργασίας (ο κοινωνικός χαρακτήρας της οποίας δεν είχε ακόμη ωριμάσει) και που συνοδεύονται από ιδιότυπους ανταγωνισμούς μεταξύ των ίδιων των εργαζομένων για λιγότερο επιβλαβείς, περισσότερο ξεκούραστες και δημιουργικές θέσεις στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας, καθώς και για μεγαλύτερο μερίδιο στο παραγόμενο κοινωνικό προϊόν, έναντι μικρότερης συμμετοχής στην κοινωνική παραγωγή. Οι αντιθέσεις αυτές αναπαρήγαγαν, σε σημαντική κλίμακα, μορφές συνείδησης και στάσεις ζωής ξένες ή και εχθρικές προς το σοσιαλισμό: καταναλωτισμό, κομπορμισμό, ιδιοτέλεια, ηθική διπροσωπία, παρασιτισμό, νεποτισμό, παραγοντισμό κλπ. Τα παρασιτικά φαινόμενα που παρατηρούνται στο διοικητικό μηχανισμό των χωρών του πρώιμου σοσιαλισμού έχουν τις καταβολές τους στις εν λόγω αντιθέσεις και στάσεις ζωής.

Παρουσιάζει ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο Κ.Μαρξ, ενώ θεωρούσε αναπόδραστη τη διατήρηση στην πρώτη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας «του αστικού δικαίου χωρίς την αστική τάξη», δηλαδή της κατανομής βάσει της προσφερόμενης εργασίας και, συνεπώς, της άνιση κατανομής, δεν μπορούσε να διανοηθεί ότι η άνιση κατανομή, για λόγους που αναφέραμε πρωτύτερα, συνεπάγεται αναπόδραστα τη διατήρηση ιδιότυπων ανταγωνιστικών σχέσεων μεταξύ των εργαζομένων (Μαρξ, 1994, σσ.21-23).

Θα ήθελα να επισημάνω εμφατικά (θεωρώντας αυτή την επισημάνση εξαιρετικής σημασίας για την κατανόηση της ιδιομορφίας των πρώτων σοσιαλιστικών εγχειρημάτων) ότι η κατάργηση των εκμεταλλευτικών τάξεων και σχέσεων στις χώρες του πρώιμου σοσιαλισμού έφερε στο προσκήνιο αντιθέσεις μη ταξικού τύπου, οι οποίες χαρακτηρίζουν την ίδια την εργασία: την αντίθεση μεταξύ μονότονης – κοπιώδους – ανθυγιεινής εργασίας και εργασίας ξεκούραστης και δημιουργικής, μεταξύ διοικητικής και εκτελεστικής εργασίας, διανοητικής και χειρωνακτικής.

Ειρήσθω εν παρόδω ότι οι αντιθέσεις αυτές εμφανίζονται ήδη στο πρωτόγονο κοινοτικό σύστημα, (ως συνέπεια της ανάπτυξης του καταμερισμού της εργασίας εντός συνθηκών κυριαρχίας του αγώνα για επιβίωση) και παίζουν αποφασιστικό ρόλο στην εμφάνιση των ταξικών σχέσεων και της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο. Οι αντιθέσεις αυτές της ίδιας της εργασίας υφίστανται σε όλη τη διάρκεια της ταξικής κοινωνίας επισκιάζονται όμως από την ταξική αντίθεση μεταξύ των εργαζομένων και των εκμεταλλευτών της εργασίας τους.

Εδώ χρειάζεται να αναφερθεί το γεγονός ότι οι αντιθέσεις της ίδιας της εργασίας στον πρώιμο σοσιαλισμό, οι οποίες συνιστούν αντιθέσεις μεταξύ των ίδιων των εργαζομένων, ερμηνεύονται ενίοτε (κατά σχηματικό και στερεότυπο τρόπο, κατά αναλογία προς την ταξική κοινωνία) ως ταξικές αντιθέσεις. Έτσι η γραφειοκρατία, οι κρατικοί αξιωματούχοι, οι διευθυντές, η διάνοηση ή και το σύνολο των μελών του κυβερνώντος κομμουνιστικού κόμματος βαφτίζονται κυρίαρχη εκμεταλλευτική τάξη, με σύνηθες κριτήριο το διευθυντικό τους ρόλο στην οικονομία και την κοινωνία και τις υψηλότερες απολαβές τους συγκριτικά με τη μεγάλη μάζα των χειρωνακτών – άμεσων παραγωγών.

Χωρίς να μπορώ εδώ να προβώ σε ενδελεχή εξέταση του ζητήματος θα ήθελα να επισημάνω ότι τέτοιου είδους προσεγγίσεις απλουστεύουν σημαντικά τις αντιθέσεις του πρώιμου σοσιαλισμού καθώς και τους τρόπους επίλυσής τους. Αν το διευθυντικό στρώμα στον πρώιμο σοσιαλισμό, προϊόν της εκτεταμένης διατήρησης ενός άτεγκτου καταμερισμού εργασίας, αποτελεί εκμεταλλευτική τάξη τότε η μόνη επαναστατική προοπτική που μπορεί να υπάρξει είναι η ανατροπή και εξάλειψή του, με αυτονόητη την εγκαθίδρυση της αυτοδιεύθυνσης των εργαζομένων – άμεσων παραγωγών.

Αν όμως οι διευθυντικές λειτουργίες στον πρώιμο σοσιαλισμό, ως δραστηριότητα ενός ιδιαίτερου κοινωνικού στρώματος, αποτελούν οργανικό μέρος της αναγκαίας συλλογικής κοινωνικής εργασίας (φρονώ, παρεμπιπτόντως, ότι καμία βιομηχανική σοσιαλιστική οικονομία δεν μπορεί να λειτουργήσει χωρίς ιεραρχικό σύστημα διεύθυνσης) και συνάμα ενσάρκωση των αντιφάσεων της ίδιας της εργασίας, τότε η άμεση εξάλειψη του διευθυντικού στρώματος - της γραφειοκρατίας ήταν στις δεδομένες συνθήκες του 20^{ου} αιώνα απολύτως ουτοπική. Το μόνο για το οποίο θα μπορούσε να γίνει λόγος ήταν η αναχαίτιση (διαμέσου της πολιτικής κινητοποίησης - δραστηριοποίησης των εργαζομένων) των παρασιτικών-αντεπαναστατικών τάσεων του γραφειοκρατικού φαινομένου, ο έλεγχος και ο σταδιακός περιορισμός του.

Όσοι, λοιπόν, απορρίπτουν τον «υπαρκτό σοσιαλισμό» για τον κρατικισμό και γραφειοκρατισμό του στο όνομα ενός σοσιαλισμού που θα είχε καταργήσει δια μιας τη γραφειοκρατία και το κράτος, αδυνατούν να διακρίνουν την αντιφατική συνάφεια αυτών των «κακών» πλευρών με βαθύτερες πτυχές της κοινωνικής ζωής, όπως ο ιδιότυπος χαρακτήρας της σοσιαλιστικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής, η διασφάλιση (διαμέσου του κράτους, του κρατικού ελέγχου) της ενοποίησης των παραγωγικών δυνάμεων, σε συνθήκες όπου το επίπεδο ανάπτυξής τους (ο ανεπαρκής κοινωνικός χαρακτήρας τους) επέτρεπε και προκαλούσε την εκδήλωση ιδιότυπων ανταγωνιστικών σχέσεων μεταξύ των ίδιων των εργαζομένων της σοσιαλιστικής κοινωνίας.

Εν γένει, θεωρώ ότι το ζήτημα της γραφειοκρατίας και του κράτους στον πρώιμο σοσιαλισμό δεν μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο ξεχωριστών – ιδιαίτερων ρυθμίσεων, ακαριαίων

παρεμβάσεων και άμεσων ανατροπών. Η ουσιαστική αντιμετώπιση των παραπάνω αναπόδραστον (για σημαντική χρονική περίοδο) όσο και ανεπιθύμητων πτυχών του πρώιμου σοσιαλισμού μπορούσε μόνο να πάρει τη μορφή της σταδιακής-σκοποκατευθυνόμενης αλλαγής της θέσης και των σχέσεων των εργαζομένων εντός του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας. Κάτι τέτοιο αφορούσε σε εξαιρετικά δύσκολες, περίπλοκες και μακροπρόθεσμες διαδικασίες σταδιακού μετασχηματισμού και υπέρβασης όλου του προηγούμενου τύπου εργασιακής δραστηριότητας της ανθρωπότητας, ωρίμανσης του κοινωνικού χαρακτήρα της εργασίας και μετατροπής της τυπικής κοινωνικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής, (των τυπικών σοσιαλιστικών σχέσεων παραγωγής) σε ουσιαστική.

Το ζήτημα της κομμουνιστικής στρατηγικής και της επαναστατικής πρωτοπορίας στον πρώιμο σοσιαλισμό.

Η Οκτωβριανή Επανάσταση, ως πρότυπο πρώιμων σοσιαλιστικών επαναστάσεων, κατέδειξε την αναγκαιότητα συγκροτημένης επαναστατικής πρωτοπορίας για την οργάνωση και καθοδήγηση του επαναστατικού εγχειρήματος. Βεβαίως ο σοσιαλισμός υπήρξε πάντα υπόθεση των εργαζομένων μαζών. Συγκλονιστικά γεγονότα της οικοδόμησης του σοσιαλισμού όπως, φερ' ειπείν, ο εμφύλιος πόλεμος, η εκβιομηχάνιση και η κολεκτιβοποίηση στην ΕΣΣΔ, δε θα μπορούσαν να συμβούν χωρίς τη μαζική συμμετοχή, το επαναστατικό πάθος και τις αγωνιστικές εξάρσεις του εργαζόμενου λαού.

Σε καμία, όμως, περίπτωση η επαναστατική αυτενέργεια των μαζών στις χώρες του πρώιμου σοσιαλισμού δεν μπορούσε να υποκαταστήσει τον καθοδηγητικό-διευθυντικό ρόλο της επαναστατικής πρωτοπορίας, του επαναστατικού-κομμουνιστικού κόμματος. Η διατήρηση σε όλη την ιστορική πορεία του πρώιμου σοσιαλισμού σημαντικών αντιθέσεων στο εσωτερικό της εργασίας συνεπαγόταν την εισέτι ανεπαρκή ανάπτυξη των ίδιων των εργαζομένων, ως φορέων των σοσιαλιστικών κοινωνικών σχέσεων. Οι γνώσεις και, εν γένει, η κοινωνική συνείδηση των εργαζομένων-άμεσων παραγωγών (παρά τις σημαντικές προόδους στην πολιτιστική ανάπτυξή τους) ήταν, κατά κανόνα, ανεπαρκείς για την αυτόβουλη και αυτενεργό συνειδητοποίηση των αντιθέσεων του πρώιμου σοσιαλισμού, των δυνατοτήτων-προοπτικών και κατευθύνσεων της περαιτέρω εμπάθυνσης των σοσιαλιστικών σχέσεων.

Η αναγκαιότητα ύπαρξης επαναστατικής πρωτοπορίας, φορέα της κομμουνιστικής θεωρίας και δημιουργού της κομμουνιστικής στρατηγικής, υπήρξε μεγάλη σε όλη την ιστορική περίοδο του πρώιμου σοσιαλισμού. Όμως η αναγκαία για την οικοδόμηση του κομμουνισμού επαναστατική πρωτοπορία, συγκροτείται ακριβώς στη βάση της ικανότητάς της να εκπονεί και να αναπτύσσει την κομμουνιστική θεωρία και στρατηγική. Χωρίς κομμουνιστική στρατηγική δεν μπορεί να υπάρξει επαναστατική πρωτοπορία. Ειρήσθω εν παρόδω, ότι δεδομένης της ιδιομορφίας της μετάβασης της ανθρωπότητας στον κομμουνισμό, ως μετάβασης που πραγματοποιείται διαμέσου συνειδητών, σκοποκατευθυνόμενων επαναστατικών ενεργειών και αλλαγών, χωρίς κομμουνιστική στρατηγική καμία πολιτική δύναμη δεν μπορεί να είναι αυθεντικά κομμουνιστική, να συνιστά αυθεντική επαναστατική πρωτοπορία.

Έτσι, λοιπόν, η στρατηγική οικοδόμησης του κομμουνισμού ήταν αναγκαία για την σχεδιασμένη, σκοποκατευθυνόμενη πραγματοποίηση των επαναστατικών αλλαγών στις χώρες του πρώιμου σοσιαλισμού. Μια τέτοια στρατηγική δεν μπορούσε παρά να είναι στρατηγική επίλυσης αντιθέσεων, στρατηγική εξέλιξης του πρώιμου σοσιαλισμού δια της επίλυσης των νομοτελών – ουσιαστικών αντιθέσεων του, στην κατεύθυνση της ώριμης κομμουνιστικής κοινωνίας. Όμως, η γνώση – κατανόηση των αντιθέσεων του πρώιμου σοσιαλισμού δεν ήταν εφικτή πριν την εμφάνιση του ίδιου του πρώιμου σοσιαλισμού.

Η οικοδόμηση του σοσιαλισμού στις χώρες του πρώιμου σοσιαλισμού επηρεάστηκε σημαντικά και από την ακόλουθη αντίφαση: ενώ η κομμουνιστική θεωρία και στρατηγική ήταν αναγκαία για την σκοποκατευθυνόμενη ανάπτυξη της σοσιαλιστικής κοινωνίας, η συγκρότηση κομμουνιστικής θεωρίας και στρατηγικής (από τη σκοπιά που θέσαμε πρωτύτερα το ζήτημα), δεν ήταν εφικτή χωρίς την εμφάνιση και ανάπτυξη της σοσιαλιστικής κοινωνίας σε βαθμό που να αποκαλύπτει πλέον τις εσωτερικές της αντιθέσεις. Ειρήσθω εν παρόδω ότι η αποκάλυψη αυτών των

αντιθέσεων (η θεωρητική μελέτη-κατανόηση των οποίων αποτελεί ακόμη ένα ανοικτό ζήτημα, υπαρξιακής διάστασης για όλες τις δυνάμεις κομμουνιστικής αναφοράς) αποτελεί τεράστιας σημασίας ιστορικό γεγονός, που δημιουργεί τις προϋποθέσεις (έστω και από την τραγική πλευρά της τελικής ήττας του πρώιμου σοσιαλισμού) για την κατανόηση των προβλημάτων – δυσκολιών που θα συναντήσει η ανθρωπότητα στην πορεία της προς την ώριμη κομμουνιστική κοινωνία.

Σε ό,τι αφορά την επαναστατική στρατηγική στις χώρες του πρώιμου σοσιαλισμού, φρονώ ότι αυτή παλινδρομούσε μεταξύ, αφενός, ορισμένων, εξαιρετικής οξυδέρκειας αλλά αναπόφευκτα αποσπασματικών αναφορών των κλασικών του μαρξισμού στα γενικά χαρακτηριστικά του τελικού σκοπού, της κομμουνιστικής κοινωνίας στην ώριμη μορφή της, (οι οποίες πολλές φορές ερμηνεύονταν δογματικά, ενώ η κοινωνία που περιέγραφαν απείχε παρασάγγες από τις δυνατότητες των πρώτων σοσιαλιστικών επαναστάσεων) και, αφετέρου, υποχωρήσεων σε αντιλήψεις και ιδέες εγγύτερες προς γνώριμες πρακτικές του κεφαλαιοκρατικού κόσμου, οι οποίες, πέραν ορισμένων πλαισίων, σηματοδοτούσαν την παραίτηση από την κομμουνιστική προοπτική και τη στροφή προς την παλινόρθωση της κεφαλαιοκρατίας.

Μπορούμε να πούμε ότι η οικοδόμηση του σοσιαλισμού στις πρώιμες σοσιαλιστικές κοινωνίες ήταν σκοποκατευθυνόμενη στο βαθμό που στηριζόταν στη γενική μαρξιστική πρόγνωση της κομμουνιστικής προοπτικής. Εκεί όμως όπου αυτή η πρόγνωση δεν επαρκούσε (και αναπόδραστα δεν μπορούσε να είναι επαρκής, από τη στιγμή που στον κλασικό μαρξισμό η θεωρία της κομμουνιστικής κοινωνίας βρίσκεται στο επίπεδο της επιστημονικής υπόθεσης, όχι όμως και της διαμορφωμένης θεωρίας, μιας και το ίδιο το αντικείμενο της δεν ήταν υπαρκτό), η επαναστατική στρατηγική στις εν λόγω κοινωνίες είχε υποκατασταθεί από τη μέθοδο της «δοκιμής-λάθους»³.

Δεδομένης της απουσίας συγκροτημένης θεωρίας οικοδόμησης του κομμουνισμού, κατά την πραγματοποίηση των επαναστατικών αλλαγών στις χώρες του πρώιμου σοσιαλισμού εκδηλώθηκαν δύο αντίθετες τάσεις:

α) η βουλησιαρχική προώθηση των σοσιαλιστικών αλλαγών και, πρωτίστως, της κοινωνικοποίησης της παραγωγής (υπό τη μορφή της τυπικά κοινωνικής – κρατικής ιδιοκτησίας επί των μέσων παραγωγής) χωρίς να λαμβάνεται πάντα υπ' όψη ο βαθμός ωρίμανσης του κοινωνικού χαρακτήρα της εργασίας (του κοινωνικού χαρακτήρα των υφιστάμενων μέσων παραγωγής), με αποτέλεσμα την υπέρμετρη γραφειοκρατικοποίηση των σχέσεων σχεδιοποίησης και διεύθυνσης της παραγωγικής διαδικασίας.

β) η υποβάθμιση της κοινωνικοποίησης της παραγωγής (η συρρίκνωση του εύρους και βάθους σχεδιοποίησης της παραγωγικής δραστηριότητας) ακόμη και στις περιπτώσεις όπου είχε αναπτυχθεί ο κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας, και συνάμα η υπέρμετρη ανάπτυξη των εμπορευματικών και χρηματικών σχέσεων, η οποία οδήγησε, τελικά, στην παρακμή και ανατροπή του σοσιαλιστικού καθεστώτος.

Εν γένει, το ζήτημα της σχεδιασμένης, σκοποκατευθυνόμενης βέλτιστης αντιστοίχισης της κοινωνικής ιδιοκτησίας (των μορφών κοινωνικής ιδιοκτησίας) στα μέσα παραγωγής προς τη βαθμίδα ανάπτυξης του κοινωνικού χαρακτήρα της εργασίας, με ζητούμενο τη σταδιακή ωρίμανση αμφοτέρων, είχε κομβική, στρατηγική σημασία για τη διασφάλιση της ιστορικής προοπτικής του πρώιμου σοσιαλισμού (Βαζιούλιν, σελ.409). Δυστυχώς, όμως, σε όλη την πορεία του πρώιμου σοσιαλισμού η μη επίτευξη αυτής της αντιστοίχισης έπαιξε σημαντικό ρόλο στην τελική ήττα του.

³ Θεωρώ επιστημονικά επισφαλή και πολιτικά αδιέξοδη την αντιμετώπιση του έργου των κλασικών του μαρξισμού ως μια εγκυκλοπαιδεια έτοιμων συνταγών, στην οποία μπορεί κανείς να ανατρέξει για να βρει απαντήσεις σε οτιδήποτε αφορά τον αγώνα για τον κομμουνισμό. Με αυτονόητη τη θεμελιώδη σημασία των κειμένων τόσο του Μαρξ, όσο του Ένγκελς και του Λένιν, για την κατανόηση των νόμων ιστορικής εξέλιξης, των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων και της κομμουνιστικής προοπτικής, είναι νομίζω αναγκαίο να αναγνωρίσουμε την ιστορικότητα της επιστημονικής δημιουργίας τους, την ανισομερή ανάπτυξη διαφορετικών κατευθύνσεων του ερευνητικού τους προγράμματος. Όσον αφορά τη θεωρία της κομμουνιστικής κοινωνίας, η εμπειρία του πρώιμου σοσιαλισμού ανέδειξε, πιστεύω, τις δυνατότητες αλλά και τους περιορισμούς – τα όρια του κλασικού μαρξισμού.

Στα επαναστατικά εγχειρήματα του πρώιμου σοσιαλισμού, και κυρίως στα αρχικά στάδιά τους, παρατηρείται η ισχυρή τάση της επαναστατικής πρωτοπορίας να εφαρμόσει άμεσα, χωρίς αναβολές, καθυστερήσεις, τροποποιήσεις και ενδιάμεσα στάδια, όλο το επαναστατικό πρόγραμμα, να επισπεύσει την υλοποίηση του τελικού σκοπού. (Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του πολεμικού κομμουνισμού και της κολεκτιβοποίησης στη Σοβιετική Ένωση, του Μεγάλου Άλματος και της Πολιτιστικής Επανάστασης στην Κίνα.)

Στα πρώτα στάδια των επαναστατικών εγχειρημάτων, όταν ακριβώς προέχει ο αγώνας για την εγκαθίδρυση των νέων κοινωνικών σχέσεων, το βουλευσιαρχικό στοιχείο είναι αναπόδραστο. Παρατηρείται μάλιστα και η θεωρητική εξιδανίκευσή του, όταν η πολιτική βούληση ανάγεται σε κινητήριο δύναμη της κοινωνικής εξέλιξης και συνάμα παραγνωρίζεται η ύπαρξη αντικειμενικών νόμων που καθορίζουν την ανάπτυξη του σοσιαλισμού⁴. Η απολυτοποίηση της πολιτικής στον πρώιμο σοσιαλισμό, η κατάφαση της παντοδυναμίας της, είναι συνώνυμη της έξαρσης των βουλευσιαρχικών διαθέσεων κατά την επιχειρούμενη επαναστατική αλλαγή της κοινωνίας και, συνάμα, το αποτέλεσμα της απουσίας συγκροτημένης θεωρίας για την κομμουνιστική κοινωνία, για τη διαδικασία διαμόρφωσής της και τις αντιφάσεις που τη διέπουν.

Βέβαια, αυτή η έντονη τάση επίσπευσης των επαναστατικών μετασχηματισμών διαμέσου βουλευσιαρχικών μεθόδων ήταν αναπόφευκτη στα σοσιαλιστικά εγχειρήματα του 20^{ου} αιώνα. Όταν επιχειρείται η ριζική αλλαγή της κοινωνίας σε πρωτόγνωρη κατεύθυνση και, συνεπώς, δεν μπορεί εξ υπαρχής να είναι γνωστό το εφικτό (στην εκάστοτε συγκυρία) βάθος και εύρος των επιχειρούμενων αλλαγών, ούτε τα στάδια εκ των οποίων θα πρέπει αυτές να διέλθουν, η πιθανότερη στάση των επαναστατικών δυνάμεων (ακριβώς ως συνεπών επαναστατικών δυνάμεων) είναι να επιχειρήσουν να ωθήσουν την επανάσταση στην υλοποίηση των πιο προωθημένων σκοπών της. Η συνειδητοποίηση των αντικειμενικών περιορισμών του επαναστατικού προγράμματος είναι κάτι που προκύπτει μόνο στην πορεία οικοδόμησης του σοσιαλισμού και το οποίο συνεπιφέρει διαφοροποιήσεις και συγκρούσεις (ενίοτε ιδιαίτερες δραματικές) στο εσωτερικό της ίδιας της επαναστατικής πρωτοπορίας.

Με την ολοκλήρωση της πρωταρχικής σοσιαλιστικής συσσώρευσης, της πρωταρχικής εμφάνισης του σοσιαλισμού (ως αποτέλεσμα της εκβιομηχάνισης και κολεκτιβοποίησης της οικονομίας και της εμφάνισης ενός αυτοαναπτυσσόμενου σοσιαλιστικού παραγωγικού συστήματος) προέκυψε, με έντονο τρόπο, η ανάγκη μελέτης και κατανόησης των αντικειμενικών νόμων που διέπουν την κίνηση της σοσιαλιστικής οικονομίας. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ήδη λίγο πριν τον 2^ο παγκόσμιο πόλεμο, αλλά κυρίως μετά από αυτόν, αποκτά νέα ώθηση η συζήτηση για την πολιτική οικονομία του σοσιαλισμού.

Ωστόσο οι θεωρίες που αναπτύχθηκαν αδυνατούσαν να αναδείξουν τις ουσιώδεις αντιφάσεις που συγκροτούν το «μηχανισμό» κίνησης της σοσιαλιστικής κοινωνίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε το γεγονός ότι ως «βασικός νόμος του σοσιαλισμού», ως νόμος δηλαδή κίνησης της σοσιαλιστικής οικονομίας, ορίσθηκε η ικανοποίηση των αναγκών, η αδιάλειπτη αύξηση της ευημερίας και η πολύπλευρη ανάπτυξη των μελών της σοσιαλιστικής κοινωνίας (Παυλίδης, σελ.117). Εδώ φαίνεται ξεκάθαρα ότι οι στόχοι της σοσιαλιστικής οικονομίας ή, ακριβέστερα, μια πτυχή των στόχων της σοσιαλιστικής οικονομίας, αυτή που αφορά στην πολύπλευρη ικανοποίηση των αναγκών των ανθρώπων, ταυτίστηκε με τον αντικειμενικό βασικό νόμο κίνησης της σοσιαλιστικής οικονομίας και κοινωνίας. Πρόκειται για σαφή παραγνώριση της αντιφατικής αλληλεπίδρασης παραγωγικών δυνάμεων – σχέσεων παραγωγής, δηλαδή της κινητηρίου δύναμης της κοινωνικής εξέλιξης. Συνάμα αγνοήθηκε το γεγονός ότι το είδος των ικανοποιούμενων αναγκών, όπως και ο βαθμός ικανοποίησής τους, είναι αποτέλεσμα των παραγωγικών δυνάμεων της κοινωνίας (του επιπέδου ανάπτυξής τους και των τρόπων χρήσης τους), καθώς και των σχέσεων διανομής-ιδιοκτησίας του παραγόμενου προϊόντος (του συνόλου των παρηγμένων μέσων παραγωγής και μέσων κατανάλωσης).

⁴ Στη Σοβιετική Ένωση, στη δεκαετία του '20, εμφανίζονται απόψεις που ταυτίζουν την πολιτική οικονομία του σοσιαλισμού με την οικονομική πολιτική του σοσιαλιστικού κράτους (Δαφέρμος, σελ.49).

Δηλωτική της τεράστιας ανεπάρκειας της κομμουνιστικής θεωρίας και στρατηγικής, εν προκειμένω στη Σοβιετική Ένωση, στην πλέον προηγμένη χώρα του πρώιμου σοσιαλισμού, είναι η αντίληψη για τις υλικές προϋποθέσεις της ώριμης κομμουνιστικής κοινωνίας, που παρουσιάζεται στα κείμενα του 22^{ου} συνεδρίου του ΚΚΣΕ (1961). Το συνέδριο αυτό ενέκρινε το πρόγραμμα οικοδόμησης της κομμουνιστικής κοινωνίας στην ΕΣΣΔ, στο οποίο η δημιουργία υλικής βάσης του κομμουνισμού εξετάζεται από μια κατεξοχήν ποσοτική, εξόφθαλμα επιδερμική σκοπιά. Έτσι, φερ' ειπείν, διατυπώνονται οι στόχοι υπέρβασης, σε χρονικό διάστημα 20 ετών, της βιομηχανικής παραγωγής των ΗΠΑ κατά έξι φορές, καθιέρωσης, εντός διαστήματος 10 ετών, εργάσιμης εβδομάδας πέντε ημερών και τριανταπέντε ωρών και διασφάλισης, σε διάστημα 20 ετών, της ικανοποίησης του 50% των καταναλωτικών αναγκών των σοβιετικών πολιτών από τα κοινωνικά ταμεία κατανάλωσης, ανεξάρτητα δηλαδή από το μέγεθος της προσφερόμενης στην κοινωνία εργασίας. Πέραν της σημασίας που μπορεί να είχαν τέτοιου είδους στόχοι για την ανάπτυξη του σοσιαλισμού, καθώς και πέραν του κατά πόσο ήταν εφικτοί, δεν άγγιζαν, εν γένει, τα ουσιώδη ζητήματα εξέλιξης της σοσιαλιστικής κοινωνίας, όπως αυτά που ανάφερα προωτέρα.

Η στροφή στην ανάπτυξη των εμπορευματικών και χρηματικών σχέσεων που παρατηρείται στη δεκαετία του '60 καθιστά εμφανές το γεγονός ότι η ηγεσία της ΕΣΣΔ και των άλλων σοσιαλιστικών χωρών στερούταν, παντελώς, στρατηγικής εξέλιξης της σοσιαλιστικής κοινωνίας στην κατεύθυνση του κομμουνισμού. Η κομμουνιστική προοπτική, υπαρκτή στις διακηρύξεις των κομματικών ντοκουμέντων, είχε στην πράξη χαθεί.

Η ανάπτυξη των εμπορευματικών και χρηματικών σχέσεων στις δεκαετίες του '70 και του '80 ενίσχυσε ευρέως εγωιστικές, ιδιοτελείς διαθέσεις μεταξύ των πολιτών, ενώ η εμφάνιση και εξάπλωση, σε μεγάλη κλίμακα, της παραοικονομίας και του μεγάλου παράνομου ιδιωτικού πλουτισμού (μέρος του οποίου διαχεόταν σταδιακά και στο διοικητικό μηχανισμό) συγκρότησε, πλέον, κοινωνικές δυνάμεις που επεδίωκαν συνειδητά την αντεπανάσταση.

Εν τέλει, θα έλεγα ότι η παρακμή και ανατροπή του πρώιμου σοσιαλισμού προκλήθηκε από τη δράση κοινωνικών δυνάμεων, δημιουργημένων από τις εσωτερικές του αντιθέσεις, σε ιστορικές συνθήκες όπου η πολιτική ηγεσία και υποτιθέμενη καθοδηγητική πρωτοπορία της σοβιετικής κοινωνίας (και επομένως και των άλλων σοσιαλιστικών χωρών) είχε απολέσει την κομμουνιστική προοπτική και, συνεπώς, αδυνατούσε να δρομολογήσει την επίλυση αυτών των αντιθέσεων σε κομμουνιστική κατεύθυνση.

Από την επανάσταση του Οκτώβρη στις επαναστάσεις της νέας εποχής.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι στην εποχή μας παρατηρούνται συγκλονιστικές αλλαγές στο χαρακτήρα της εργασίας. Η δυναμική διαδικασία αυτοματοποίησης της παραγωγής, η μετατροπή της επιστήμης σε παραγωγική δύναμη, η εμφάνιση ενός παγκόσμιου καταμερισμού εργασίας, εντός της ίδιας της παραγωγικής δραστηριότητας, και η συνακόλουθη ανάπτυξη παγκόσμιων κοινωνικών-πολιτισμικών δεσμών, παραπέμπουν σε μια νέα ανώτερη βαθμίδα της τάσης για την οποία έκανε λόγο στην εποχή του ο Μαρξ, η οποία δεν είναι άλλη από την ανάπτυξη του κοινωνικού χαρακτήρα της εργασίας. Λαμβάνοντας υπόψη αυτή την τάση ο Β.Α.Βαζιούλιν κάνει λόγο για την προοπτική όχι μόνον ενός νέου κύματος «πρώιμων σοσιαλιστικών επαναστάσεων», επαναστάσεων δηλαδή, οι οποίες το πιθανότερο να ξεσπάσουν σε νέους ασθενείς κρίκους του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, σε συνθήκες και με δυσκολίες παρόμοιες με αυτές των πρώτων πρώιμων σοσιαλιστικών επαναστάσεων, αλλά και ενός κύματος «ύστερων σοσιαλιστικών επαναστάσεων», η επικράτηση των οποίων, το πιθανότερο να γίνει επί υλικής βάσης εγγύτερης αυτής της κομμουνιστικής κοινωνίας και στα πλαίσια ενός διεθνούς συσχετισμού δυνάμεων όπου οι δυνάμεις του κομμουνισμού θα υπερέχουν των αντίστοιχων της κεφαλαιοκρατίας.

Το κομμουνιστικό κίνημα στην εποχή μας αντιμετωπίζει το κρίσιμο πρόβλημα της επανεπιβεβαίωσης των λόγων ύπαρξής του και των στόχων του, κάτι που συνάπτεται άμεσα με τη θεωρητική επαναθεμελίωση του εφικτού και αναγκαίου της κομμουνιστικής προοπτικής. Η

Οκτωβριανή Επανάσταση άνοιξε ένα πρωτόγνωρο δρόμο στην ανθρωπότητα. Τα επαναστατικά εγχειρήματα κινήθηκαν σε άγνωστες περιοχές, σε σκοτεινές ατραπούς. Η πορεία του πρώιμου σοσιαλισμού οι επιτυχίες και οι αποτυχίες, η ήττα του μας επιτρέπουν να αποκτήσουμε σήμερα βαθύτερη κατανόηση του τι πρόκειται να συναντήσει η ανθρωπότητα στο δρόμο προς την ωρίμανση της κοινωνικής ολότητας, στο δρόμο προς τον κομμουνισμό. Μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση και την εμπειρία του πρώιμου σοσιαλισμού η κομμουνιστική θεωρία και στρατηγική δεν μπορούν πλέον να παραμένουν οι ίδιες. «Η θεωρητική προτρέχουσα σύλληψη της μελλοντικής κοινωνίας είναι απαραίτητη ώστε να φωτίζεται ο πρακτικός υπέρ της αγώνας. Έτσι ώστε ο αγώνας αυτός να μην είναι τυφλός, είτε σχεδόν τυφλός, αλλά συνειδητοποιημένος και εμπνευσμένος.» (Βαζιούλιν, σελ.427).

Βιβλιογραφία.

- Βαζιούλιν Β.Α., *Η λογική της ιστορίας*, μτφρ.Δ.Πατέλης, εκδ.Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004.
Δαφέρμος Μ. «Σχεδιασμός και αγορά: εξέλιξη των απόψεων στην ΕΣΣΔ», *Διαλεκτική*, τεύχος 4, 1990.
Μαρξ Κ., *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας*, τ.Β΄, εκδ.Στοχαστής, Αθήνα, 1990.
Μαρξ Κ., *Κριτική του προγράμματος της Γκότα*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1994.
Πατέλης Δ., «Για την αναγκαιότητα της διάκρισης πρώιμων και ύστερων σοσιαλιστικών επαναστάσεων», *Διάπλους*, τεύχος 18, 2007.
Παυλίδης Π., *Το φαινόμενο της γραφειοκρατίας στην ΕΣΣΔ*, εκδ.Προσκήνιο, Αθήνα 2001.